

ISTORIA BISERICIASCĂ UNIVERSALĂ

Vol. II

De la anul 1054 până în prezent

Partea a doua:

Situația generală a Bisericilor Ortodoxe din secolul al XI-lea până astăzi

COLECȚIA CURSURI, MANUALE ȘI COMPENDII DE TEOLOGIE ORTODOXĂ

Coordonatori:

PS Varlaam Ploieșteanul, Episcop-vicar patriarhal

Pr. prof. dr. Viorel Ioniță, Consilier patriarhal onorific

Pr. prof. dr. Nicușor Beldiman, Consilier patriarhal

ISTORIA BISERICESCĂ UNIVERSALĂ

Vol. II

De la anul 1054 până în prezent

Partea a doua:

Situația generală a Bisericilor Ortodoxe din secolul al XI-lea până astăzi

Manual pentru Facultățile de Teologie din Patriarhia Română

Ediția a II-a, revizuită

Coordonator: Pr. Prof. Dr. Viorel Ioniță

Pr. Prof. Dr. Daniel Benga, Pr. Prof. Dr. Nicolae Chifăr,
Pr. Prof. Dr. Gabriel-Viorel Gârdan, Pr. Prof. Dr. Ioan-Vasile Leb,
Pr. Prof. Dr. Constantin Pătuleanu

Volum publicat cu binecuvântarea
Preafericitului Părinte

DANIEL

Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE (ediția I).....	17
PREFAȚĂ (ediția a II-a)	20
LISTĂ DE ABREVIERI	21

Capitolul I

SITUAȚIA GENERALĂ ÎN RĂSĂRITUL CREȘTIN LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI AL II-LEA (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 23

I.1. Pe plan politic	23
I.2. Pe plan bisericesc	26
I.3. Pe planul culturii teologice	27

Capitolul II

PATRIARHIA ECUMENICĂ DE LA 1054 PÂNĂ LA ANUL 1453 (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 31

II.1. Considerații generale.....	31
II.2. Patriarhia Ecumenică în timpul împăratului Alexios I Comnenul.....	37
II.3. Patriarhia Ecumenică în timpul împăratului Manuel I Comnenul.....	41
II.4. Patriarhia Ecumenică în timpul dinastiei anghelilor.....	49
II.5. Patriarhia Ecumenică în timpul dinastiei Iascarizilor.....	53
II.6. Patriarhia Ecumenică în timpul împăraților Mihail al VIII-lea și Andronic al II-lea Paleologul	59
II.6.a. Conciliul unionist de la Lyon	60
II.6.b. Schisma arseniană	62
II.7. Patriarhia Ecumenică în timpul ultimilor paleologi.....	65
II.7.a. Disputa isihastă și sinoadele legate de aceasta.....	66
II.7.b. Patriarhia Ecumenică, de la patriarhul Macarie până la patriarhul Iosif al II-lea.....	74
II.7.c. Sinodul unionist de la Ferrara-Florența și Patriarhia Ecumenică în anul 1453.....	78

Capitolul III

**CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI SUB TURCI ȘI CONSECINȚELE ACESTEIA
PENTRU BISERICA ORTODOXĂ (Pr. prof. dr. Nicolae Chifâr) / 85**

III.1. Situația politică a Imperiului Bizantin la începutul secolului al XV-lea	85
III.2. Împăratul Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425).....	88
III.3. Împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul (1435-1448)	91
III.4. Constantin al XI-lea Dragases (1448-1453), ultimul împărat bizantin	94
III.5. Asediul și căderea Constantinopolului.....	97
III.6. Consecințele căderii Constantinopolului pentru Biserica Ortodoxă.....	100

Capitolul IV

**PATRIARHIA ECUMENICĂ DE LA ANUL 1453
PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 109**

IV.1. Considerații generale	109
IV.2. Coordonatele politice și administrative ale vieții Patriarhiei Ecumenice din anul 1453 până astăzi	111
IV.2.a. Relațiile Patriarhiei Ecumenice cu autoritățile politice otomane/turce.....	111
IV.2.b. Organizarea Patriarhiei Ecumenice din anul 1453 până astăzi	116
IV.3. Marea Biserică în captivitate (1453-1821)	121
IV.3.a. Preliminarii	121
IV.3.b. Perioada de reorganizare și afirmare pe plan extern (1453-1595).....	123
IV.3.c. Confruntarea Patriarhiei Ecumenice cu tradițiile creștine apusene (1595-1723).....	129
IV.3.d. Reorientarea Patriarhiei Ecumenice spre sursele ei tradiționale (1723-1821)	136
IV.4. Patriarhia Ecumenică în pragul epocii moderne (1821-1921)	141
IV.5. Patriarhia Ecumenică din anul 1921 până astăzi	146

Capitolul V

**PATRIARHIA ALEXANDRIEI DIN SECOLUL AL XI-LEA
PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 157**

V.1. Contextul politic în care a activat Patriarhia Alexandriei în această perioadă	157
V.2. Situația generală a Patriarhiei Alexandriei din secolul al XI-lea până în prezent	160
V.3. Patriarhii Alexandriei din secolul al XI-lea până în prezent.....	164
V.3.a. Patriarhii Alexandriei între anii 1052-1567	164
V.3.b. Patriarhii Alexandriei între anii 1567-1805.....	167
V.3.c. Patriarhii Alexandriei în perioada influenței britanice asupra Egiptului	173
V.3.d. Patriarhii Alexandriei din anul 1922 până astăzi	176

Capitolul VI**PATRIARHIA ANTIOHIEI DIN SECOLUL AL XI-LEA
PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 183**

VI.1. Contextul politic în care a activat Patriarhia Antiohiei în această perioadă	183
VI.2. Patriarhia Antiohiei în perioada recuceririi bizantine (969-1084)	187
VI.3. Patriarhia Antiohiei sub latini până la strămutarea la Damasc (1098-1364)	192
VI.4. Patriarhia Antiohiei sub stăpânirea mamelucilor (1364-1516)	199
VI.5. Perioada de afirmare a Bisericii Antiohiei pe plan internațional (1516-1724)	202
VI.6. Schisma din anul 1724	211
VI.7. Patriarhia Antiohiei în perioada dominației grecești (1724-1898)	216
VI.8. Patriarhia Antiohiei din 1899 până în prezent	223

Capitolul VII**PATRIARHIA IERUSALIMULUI DIN SECOLUL AL XI-LEA
PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 239**

VII.1. Contextul politic în care a evoluat Patriarhia Ierusalimului	240
VII.2. Suferințele ortodocșilor sub cruciați și sub dinastia ayyubizilor (1099-1261)	243
VII.3. Patriarhia Ierusalimului în timpul stăpânirii mamelucilor (1261-1516)	248
VII.4. Patriarhia Ierusalimului sub stăpânirea otomană (1516-1918)	253
VII.4.a. Lupta cu eterodocșii pentru controlul asupra Locurilor Sfinte	254
VII.4.b. Epoca de înflorire a Patriarhiei Ierusalimului (1669-1845)	261
VII.4.c. Frământări interne în sânul Patriarhiei Ierusalimului	271
VII.5. Patriarhia Ierusalimului în contemporaneitate	278

Capitolul VIII**BISERICA ORTODOXĂ RUSĂ DE LA ÎNTEMEIERE
PÂNĂ ÎN ANUL 1589 (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 289**

VIII.1. Biserica Rusă de la origini până la mutarea mitropoliei de la Kiev la Vladimir	290
VIII.2. Biserica Ortodoxă Rusă sub stăpânirea tătarilor	301
VIII.3. Biserica Rusă din teritoriile cucerite de statul lituaniano-polonez	306
VIII.4. Mitropolia Moscovei între anii 1308-1448	310
VIII.5. Biserica Rusă de la autocefalie la rang de Patriarhie (1448-1589)	320

Capitolul IX

BISERICA ORTODOXĂ RUSĂ DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA
PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 337

IX.1. Patriarhia Rusă pe parcursul secolului al XVII-lea până la Petru cel Mare	337
IX.1.a. <i>Reforma patriarhului Nikon</i>	343
IX.1.b. <i>Activitatea urmașilor patriarhului Nikon până la țarul Petru cel Mare</i>	351
IX.2. Biserica Rusă de la Petru cel Mare până la începutul secolului al XIX-lea	355
IX.2.a. <i>Reformele lui Petru cel Mare</i>	355
IX.2.b. <i>Sinodul Dirigent sub urmașii lui Petru cel Mare</i>	362
IX.2.c. <i>Biserica Ortodoxă Rusă în timpul împărătesei Ecaterina a II-a</i>	368
IX.3. Biserica Ortodoxă Rusă pe parcursul secolului al XIX-lea	375
IX.3.a. <i>Politica religioasă a împăratului Paul I și urmările ei</i>	375
IX.3.b. <i>Sinodul Dirigent pe parcursul secolului al XIX-lea</i>	377
IX.3.c. <i>Reforma învățământului teologic rus pe parcursul secolului al XIX-lea</i>	379
IX.3.d. <i>Publicarea Bibliei în limba rusă</i>	383
IX.3.e. <i>Revenirea uniților la Biserica Ortodoxă</i>	384
IX.3.f. <i>Cultura teologică academică rusă pe parcursul secolului al XIX-lea</i>	386
IX.3.g. <i>Teologia ascetico-mistică</i>	392
IX.3.h. <i>Filosofia religioasă rusă</i>	398
IX.4. Biserica Rusă la începutul secolului al XX-lea	405
IX.4.a. <i>Ultimii ani de activitate a Sinodului Dirigent</i>	405
IX.4.b. <i>Sinodul local al Bisericii Ortodoxe Ruse din 1917-1918</i>	409
IX.4.c. <i>Cultura teologică rusă la începutul secolului al XX-lea</i>	412
IX.5. Biserica Rusă sub persecuția sovietică în perioada interbelică	417
IX.6. Biserica Rusă între anii 1944-1990	427
IX.7. Biserica Ortodoxă Rusă după dezmembrarea Uniunii Sovietice	434

Capitolul X

BISERICA ORTODOXĂ SĂRBĂ DE LA ÎNCEPUT
PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 441

X.1. Biserica Ortodoxă Sărbă de la obținerea autocefaliei până la ridicarea la rang de Patriarhie	442
X.2. Prima Patriarhie Sărbă (1346-1459)	445
X.3. A doua Patriarhie Sărbă (1557-1766)	449
X.3.a. <i>De la reînființarea Patriarhiei la retragerea patriarhului Maxim I (1674)</i>	449
X.3.b. <i>Cele două Mari Migrații ale sârbilor</i>	452
X.3.c. <i>Ultimii ani ai Patriarhiei de Peć</i>	456
X.4. Biserica Ortodoxă Sărbă de la a doua desființare a Patriarhiei Sârbe până la restaurarea sa definitivă	457

X.4.a. <i>Biserica Sârbă în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice (1766-1879)</i>	457
X.4.b. <i>Biserica Sârbă din Imperiului Habsburgic până în anul 1920</i>	460
X.4.c. <i>Biserica Sârbă din Muntenegru</i>	465
X.5. Reunificarea Bisericii Sârbe și restabilirea Patriarhiei	468
X.6. Biserica Sârbă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial	472
X.7. Biserica Ortodoxă Sârbă în perioada comunistă	476
X.7.a. <i>Confruntarea Bisericii Sârbe cu puterea comunistă</i>	476
X.7.b. <i>Schisma Bisericii din Macedonia și încheierea ei</i>	480
X.7.c. <i>Schisma bisericească a sârbilor din America</i>	483
X.7.d. <i>Teologi ortodocși sârbi recunoscuți pe plan panortodox</i>	486
X.8. Biserica Ortodoxă Sârbă din anul 1990 până astăzi	491

Capitolul XI

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Nicolae Chifăr) / 497

XI.1. Spațiul de formare a poporului român creștin	497
XI.2. Viața bisericească în secolele VII-XIV	501
XI.3. Biserica Ortodoxă Română din Țara Românească și din Moldova în perioada Evului Mediu (secolele XIV-XVIII)	505
XI.4. Biserica din regatul României de la autocefalie până în anul 1918	516
XI.5. Biserica Ortodoxă Română din Transilvania până în anul 1918	518
XI.6. Biserica Ortodoxă Română de la 1918 până astăzi	524
XI.6.a. <i>Ridicarea la rang de Patriarhie</i>	524
XI.6.b. <i>Biserica Ortodoxă Română în perioada comunistă</i>	525
XI.6.c. <i>Biserica Ortodoxă Română din anul 1990 până astăzi</i>	528
XI.7. Monahismul ortodox românesc	531
XI.8. Cultura teologică în Biserica Ortodoxă Română	540

Capitolul XII

BISERICA ORTODOXĂ BULGARĂ DE LA ÎNTEMEIERE PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 549

XII.1. Premisele încreștinării bulgarilor	549
XII.2. Prima Patriarhie Bulgară	550
XII.3. Arhiepiscopia de Ohrida între anii 1018-1235	552
XII.4. Patriarhia de Târnovo sau a doua Patriarhie Bulgară	554
XII.5. Arhiepiscopia de Ohrida sub stăpânirea otomană (1408-1767)	559
XII.6. Lupta pentru independența bisericească	564
XII.6.a. <i>Afirmarea conștiinței naționale a bulgarilor și înființarea Exarhatului</i>	564
XII.6.b. <i>Activitatea Exarhatului între anii 1872-1915</i>	568

XII.7. Biserica Bulgară în perioada 1915-1945.....	571
XII.8. Biserica Bulgară între anii 1945-1990.....	575
XII.8.a. <i>Înlăturarea schismei și ridicarea la rang de Patriarhie</i>	575
XII.8.b. <i>Biserica Bulgară în perioada comunistă</i>	579
XII.9. Biserica Ortodoxă Bulgară după anul 1990.....	583
XII.9.a. <i>Schisma din sânul Bisericii Bulgare</i>	583
XII.9.b. <i>Situația actuală a Bisericii Ortodoxe Bulgare</i>	587

Capitolul XIII

BISERICA ORTODOXĂ GEORGIANĂ DE LA ÎNCEPUT PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Daniel Benga) / 593

XIII.1. Statul Georgia și încreștinarea poporului georgian.....	593
XIII.2. Biserica Georgiei de la încreștinare până în secolul al XI-lea	595
XIII.3. Epoca de aur a creștinismului georgian într-un regat unit (secolele XI-XIII).....	596
XIII.4. Georgia în jocul de interese al mongolilor, turcilor și perșilor (secolele XIV-XVIII).....	600
XIII.5. Biserica Ortodoxă a Georgiei în Imperiul Țarist (1801-1917)	603
XIII.6. Biserica Ortodoxă Georgiană în Uniunea Sovietică (1921-1991)	606
XIII.7. Biserica Ortodoxă Georgiană în contemporaneitate (1991-2021)	609
XIII.8. Cultura teologică georgiană: limba și traducerea Sfintei Scripturi.....	612
XIII.9. Monahismul georgian.....	615

Capitolul XIV

BISERICA CIPRULUI DIN SECOLUL AL XI-LEA PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 619

XIV.1. Perioada stăpânirii francilor sau a latinilor (1192-1571)	620
XIV.2. Perioada stăpânirii otomane (1571-1878).....	623
XIV.3. Perioada stăpânirii engleze (1878-1960).....	626
XIV.4. Perioada Republicii Cipru și situația actuală	629

Capitolul XV

BISERICA GRECIEI DE LA DECLARAREA AUTOCEFALIEI PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 635

XV.1. Formarea și evoluția geografică a Greciei moderne.....	635
XV.2. Biserica Greciei de la înființare până la recunoașterea autocefaliei (1833-1850)	638
XV.3. Biserica Greciei de la autocefalie la definitivarea structurii canonice (1850-1882)	644
XV.4. Biserica Greciei între anii 1882-1923.....	647

XV.5. Biserica Greciei între anii 1923-1949.....	651
XV.6. Biserica Greciei de la încheierea Războiului Civil la sfârșitul dictaturii coloneilor (1949-1974)	656
XV.7. Biserica Greciei din anul 1974 până astăzi.....	663

Capitolul XVI

BISERICA ORTODOXĂ DIN POLONIA DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Ioan-Vasile Leb) / 673

XVI.1. Începuturile Bisericii Ortodoxe din Polonia	673
XVI.2. Scindarea Bisericii Ortodoxe din Polonia (1596)	676
XVI.3. Împărțirea Poloniei și urmările ei pentru Biserica Ortodoxă.....	679
XVI.4. Biserica Ortodoxă din Polonia între anii 1918-1945.....	680
XVI.5. Biserica Ortodoxă din Polonia în timpul regimului comunist (1945-1980).....	682
XVI.6. Biserica Ortodoxă Poloneză din 1980 până în prezent.....	685

Capitolul XVII

BISERICA ORTODOXĂ AUTOCEFALĂ A ALBANIEI DE LA ÎNCEPUT PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 689

XVII.1. Teritoriul albanez până în pragul epocii moderne.....	689
XVII.2. Limba albaneză în Biserica Ortodoxă până la anul 1908.....	691
XVII.3. Formarea statului albanez independent.....	695
XVII.4. Declararea și recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Albaneze.....	698
XVII.5. Biserica Albaniei între anii 1939-1990	704
XVII.6. Biserica Ortodoxă Albaneză de la căderea comunismului până astăzi.....	709

Capitolul XVIII

BISERICA ORTODOXĂ A ȚINUTURILOR CEHE ȘI A SLOVACIEI DE LA ÎNCEPUT PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Ioan-Vasile Leb) / 717

XVIII.1. Începuturile Ortodoxiei în aceste ținuturi (secolele IX-XI)	717
XVIII.2. Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor între secolele X-XIX	722
XVIII.2.a. Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor până la cucerirea habsburgică.....	722
XVIII.2.b. Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor în timpul stăpânirii habsburgice.....	724
XVIII.3. Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor în timpul Republicii Cehoslovace.....	726
XVIII.3.a. Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor între anii 1918-1945	726
XVIII.3.b. Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor în timpul regimului comunist (1945-1989)	730

XVIII.4. Biserica Ortodoxă a cehilor și slovacilor din 1989 până astăzi	732
XVIII.4.a. <i>Scindarea Republicii Cehoslovace și configurația actuală a Bisericii Ortodoxe</i>	732
XVIII.4.b. <i>Teologia și învățământul în Biserica din Ținuturile Cehiei și Slovaciei</i>	735

Capitolul XIX

BISERICI ORTODOXE AUTONOME (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 739

XIX.1. Statutul canonic al Bisericilor Ortodoxe Autonome	739
XIX.2. Arhiepiscopia de Sinai, Faran și Raitu	740
XIX.3. Biserica Ortodoxă Finlandeză (Suomen Ortodoksinen Kirkko)	744
XIX.4. Biserica Ortodoxă Apostolică Estoniană (Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik)	750
XIX.5. Biserica Ortodoxă din Japonia	758
XIX.5.a. <i>Activitatea Sfântului Nicolae, Luminătorul Japoniei</i>	758
XIX.5.b. <i>Biserica Ortodoxă Japoneză în cadrul Mitropoliei din America</i>	762
XIX.5.c. <i>Reintrarea Bisericii Ortodoxe Japoneze în jurisdicția Patriarhiei Moscovei și obținerea autonomiei</i>	764

Capitolul XX

MĂRTURISIRILE DE CREDINȚĂ ORTODOXE FAȚĂ DE CONFESIUNILE OCCIDENTALE (SECOLELE XV-XIX) (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 769

XX.1. Originea și importanța mărturisirilor de credință	769
XX.2. Combaterea influențelor latinizante și a uniaticismului	773
XX.3. Definierea credinței ortodoxe în raport cu credința luterană	777
XX.4. Definierea credinței ortodoxe față de reformați	779
XX.4.a. <i>Mărturisirea de credință semnată de Chiril Lucaris</i>	779
XX.4.b. <i>Mărturisirea de credință a mitropolitului Petru Movilă</i>	780
XX.4.c. <i>Mărturisirea de credință a patriarhului Dositei al Ierusalimului</i>	783
XX.4.d. <i>Mărturisirea de credință a lui Nicolae Milescu Spătarul</i>	785
XX.5. Răspunsul patriarhilor răsăriteni către anglicanii nonjurori	786

Capitolul XXI

MONAHISMUL ATHONIT ȘI INFLUENȚA SA ÎN BULGARIA, SERBIA ȘI ALBANIA (Pr. prof. dr. Constantin Pătuleanu) / 791

XXI.1. Preliminarii	791
XXI.2. Sfântul Munte Athos	793
XXI.3. Monahismul la bulgari	804

XXI.4. Monahismul la sârbi	805
XXI.5. Monahismul în Albania.....	807

Capitolul XXII

ÎNVĂȚĂMÂNTUL TEOLOGIC ORTODOX

DIN SECOLUL AL XIX-LEA PÂNĂ ASTĂZI (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 809

XXII.1. Considerații generale	809
XXII.2. Instituții de învățământ teologic ortodox în limba greacă.....	811
XXII.3. Instituții de învățământ teologic în limba arabă.....	813
XXII.4. Instituții de învățământ teologic în limba rusă.....	813
XXII.5. Instituții de învățământ teologic ortodox în limba sârbă.....	816
XXII.6. Instituții de învățământ teologic ortodox în limba română.....	817
XXII.7. Instituții de învățământ teologic în limba bulgară.....	822
XXII.8. Instituții de învățământ teologic în limba georgiană.....	823
XXII.9. Instituții de învățământ teologic în limba poloneză.....	823
XXII.10. Instituții de învățământ teologic în limba albaneză.....	824
XXII.11. Instituții de învățământ teologic în limbile cehă și slovacă.....	824
XXII.12. Instituții de învățământ teologic ortodox în limba finlandeză.....	825
XXII.13. Instituții teologice ortodoxe de învățământ în diaspora.....	825

Capitolul XXIII

DIASPORA ORTODOXĂ / 829

XXIII.1. Diaspora ortodoxă în trecut și astăzi (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță).....	829
XXIII.1.a. Noțiunea de diaspora.....	829
XXIII.1.b. Diaspora din punct de vedere ortodox.....	830
XXIII.1.c. Hotărâri privind diaspora ortodoxă la nivel panortodox.....	833
XXIII.2. Diaspora ortodoxă în Europa (Pr. prof. dr. Daniel Benga).....	834
XXIII.2.a. Diaspora ortodoxă în Europa până în secolul al XX-lea.....	835
XXIII.2.b. Diaspora Patriarhiei Ecumenice din Europa.....	836
XXIII.2.c. Diaspora Patriarhiei Antiohiei în Europa.....	838
XXIII.2.d. Diaspora Bisericii Ortodoxe Ruse în Europa.....	838
XXIII.2.e. Diaspora Bisericii Ortodoxe Sârbe în Europa.....	839
XXIII.2.f. Diaspora Bisericii Ortodoxe Române în Europa.....	840
XXIII.2.g. Diaspora Bisericii Ortodoxe Bulgare în Europa.....	842
XXIII.2.h. Diaspora Bisericii Ortodoxe Georgiene în Europa.....	842
XXIII.3. Diaspora ortodoxă în Canada, Statele Unite ale Americii și America Latină (Pr. prof. dr. Gabriel-Viorel Gârdan).....	844
XXIII.3.a. Începuturile misionare.....	844
XXIII.3.b. Emigrația și epoca Bisericilor etnice.....	847
XXIII.3.c. Disidență și autocefalie.....	851
XXIII.3.d. Adunarea Episcopală – de la vis la realitate.....	854
XXIII.3.e. Diaspora Patriarhiei Ecumenice.....	857

XXIII.3.f. <i>Diaspora Patriarhiei Antiohiei</i>	860
XXIII.3.g. <i>Diaspora Bisericii Ortodoxe Ruse</i>	861
XXIII.3.h. <i>Diaspora Bisericii Ortodoxe Sârbe</i>	862
XXIII.3.i. <i>Diaspora Bisericii Ortodoxe Române</i>	862
XXIII.3.j. <i>Diaspora Bisericii Ortodoxe Bulgare</i>	864
XXIII.3.k. <i>Diaspora Bisericii Ortodoxe Georgiene</i>	864
XXIII.3.l. <i>Biserica Ortodoxă din America</i>	865
XXIII.4. Diaspora Ortodoxă din Australia, Noua Zeelandă și Oceania (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță)	869
XXIII.4.a. <i>Diaspora ortodoxă greacă din Australia și Noua Zeelandă</i>	869
XXIII.4.b. <i>Comunitățile antiohiene din Australia și Noua Zeelandă</i>	873
XXIII.4.c. <i>Comunitățile ortodoxe rusești din Australia</i> <i>și Noua Zeelandă</i>	874
XXIII.4.d. <i>Comunitățile ortodoxe sârbești din Australia</i> <i>și Noua Zeelandă</i>	882
XXIII.4.e. <i>Comunitățile ortodoxe românești din Australia</i> <i>și Noua Zeelandă</i>	885
XXIII.5. Contribuții ale teologilor ruși din diaspora cu impact pe plan panortodox (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță)	890
XXIII.5.a. <i>Contextul istoric</i>	890
XXIII.5.b. <i>O nouă abordare a teologiei dogmatice</i>	892
XXIII.5.c. <i>Reîntoarcerea la gândirea Sfinților Părinți</i>	894
XXIII.5.d. <i>Principii privind raportarea ortodocșilor</i> <i>față de Mișcarea Ecumenică</i>	897
XXIII.5.e. <i>Eclesiologia euharistică</i>	898
XXIII.5.f. <i>Teologia mistică și apofatică</i>	899
XXIII.5.g. <i>Îndumnezeirea omului</i>	901
XXIII.5.h. <i>Teologia iubirii și a frumuseții divine</i>	903
XXIII.5.i. <i>Energiile divine necreate și îndumnezeirea omului</i>	906
XXIII.5.j. <i>Teologia liturgică</i>	908
XXIII.5.k. <i>Spiritualitatea ortodoxă și teologia chenotică</i>	910

Capitolul XXIV

PREGĂTIREA, LUCRĂRILE ȘI HOTĂRĂRILE SFÂNTULUI ȘI MARELUI SINOD AL BISERICII ORTODOXE (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 919

XXIV.1. Premisele necesității unui Sinod al întregii Biserici Ortodoxe	919
XXIV.2. Etapele preliminare ale pregătirii Sinodului Ortodox	920
XXIV.2.a. <i>Congresul Panortodox de la Constantinopol (1923)</i>	920
XXIV.2.b. <i>Întrunirea Comisiei Interortodoxe</i> <i>la Mănăstirea Vatoped (1930)</i>	922
XXIV.2.c. <i>Conferința Ortodoxă de la Moscova (1948)</i>	923
XXIV.3. Definirea caracterului și a tematicii Sinodului Bisericii Ortodoxe	925
XXIV.3.a. <i>Prima Conferință Panortodoxă (1961)</i>	925
XXIV.3.b. <i>A II-a Conferință Panortodoxă (1963)</i>	927

XXIV.3.c. <i>A III-a Conferință Panortodoxă (1964)</i>	927
XXIV.3.d. <i>A IV-a Conferință Panortodoxă (1968)</i>	929
XXIV.4. Elaborarea catalogului temelor	930
XXIV.4.a. <i>Prima Conferință Panortodoxă Presinodală (1976)</i>	930
XXIV.4.b. <i>A II-a Conferință Panortodoxă Presinodală (1982)</i>	932
XXIV.4.c. <i>A III-a Conferință Panortodoxă Presinodală (1986)</i>	934
XXIV.4.d. <i>A IV-a Conferință Panortodoxă Presinodală (2009)</i>	936
XXIV.4.e. <i>A V-a Conferință Panortodoxă Presinodală (2015)</i>	939
XXIV.5. Sinaxa Întâistătătorilor Bisericii Ortodoxe și pregătirea Sfântului și Marelui Sinod (ianuarie 2016)	941
XXIV.6. Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe (iunie 2016)	943
XXIV.6.a. <i>Participanții la sinod</i>	943
XXIV.6.b. <i>Lucrările sinodului</i>	944
XXIV.6.c. <i>Hotărârile sinodului</i>	945
XXIV.7. Receptarea hotărârilor Sfântului și Marelui Sinod	951

Capitolul XXV

BISERICA ORTODOXĂ ȘI MIȘCAREA ECUMENICĂ

(Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 955

XXV.1. Începutul Mișcării Ecumenice	955
XXV.2. Primele raportări ale Bisericii Ortodoxe față de Mișcarea Ecumenică	957
XXV.3. Biserica Ortodoxă și Mișcarea Ecumenică în perioada interbelică	960
XXV.4. Bisericile Ortodoxe și Consiliul Ecumenic al Bisericilor	963
XXV.4.a. <i>Bisericile Ortodoxe și primele două Adunări generale ale CEB</i>	963
XXV.4.b. <i>Participarea ortodoxă în cadrul CEB între anii 1968-1991</i>	966
XXV.4.c. <i>Participarea ortodocșilor în cadrul CEB după căderea comunismului</i>	968
XXV.5. Participarea ortodocșilor în alte organizații ecumenice	973
XXV.5.a. <i>Observații generale</i>	973
XXV.5.b. <i>Bisericile Ortodoxe și Conferința Bisericilor Europene (1959-1990)</i>	974
XXV.5.c. <i>Bisericile Ortodoxe și CBE de la căderea comunismului până astăzi</i>	980
XXV.6. Bisericile Ortodoxe și Conferința Creștină pentru Pace	984
XXV.7. Participarea ortodocșilor la Consiliul Bisericilor din Orientul Mijlociu	986

Capitolul XXVI

DIALOGURILE TEOLOGICE BILATERALE PE PLAN MONDIAL ÎNTRE BISERICA ORTODOXĂ ȘI ALTE COMUNITĂȚI CREȘTINE (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 991

XXVI.1. Preliminarii	991
XXVI.2. Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Comuniunea Anglicană	992

XXVI.3. Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi Catolice	996
XXVI.4. Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică	998
XXVI.5. Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Federația Luterană Mondială	1001
XXVI.6. Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi Orientale	1005
XXVI.7. Dialogul teologic dintre Biserica Ortodoxă și Alianța Mondială a Bisericilor Reformate.....	1008
XXVI.8. Receptarea rezultatelor acestor dialoguri în cadrul Bisericilor Ortodoxe	1011

Capitolul XXVII

PRIVIRE DE ANSAMBLU ASUPRA BISERICII ORTODOXE
LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI AL TREILEA (Pr. prof. dr. Viorel Ioniță) / 1015

Anexă

LISTE DE ÎNTÂISTĂTORI AI BISERICILOR ORTODOXE,
LISTE CRONOLOGICE DE SUVERANI DIN AL DOILEA
MILENIU CREȘTIN (Lect. dr. Sebastian Nazăru) / 1027

CUVÂNT ÎNAINTE

(ediția I)

Elaborarea acestui manual de *Istorie Bisericească Universală* pentru Facultățile de Teologie din cadrul Patriarhiei Române se înscrie în proiectul larg de editare a tuturor manualelor de Teologie Ortodoxă la nivelul cercetărilor la zi, proiect inițiat de Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, imediat după alegerea și instalarea sa în fruntea Bisericii noastre în toamna anului 2007. Comitetul de autori constituit în anul 2012, în vederea elaborării unui nou manual de Istorie Bisericească Universală, era format din subsemnatul, în calitate de coordonator, și din: Pr. prof. univ. dr. Adrian Gabor de la Facultatea de Teologie „Justinian Patriarhul”, Universitatea din București; Pr. prof. univ. dr. Daniel Benga de la Facultatea de Teologie „Justinian Patriarhul”, Universitatea București, astăzi profesor în cadrul Departamentului de Teologie Ortodoxă de la Universitatea „Ludwig Maximilian” din München, Germania; Pr. prof. univ. dr. Constantin Pătuleanu de la Facultatea de Teologie „Justinian Patriarhul”, Universitatea din București; Pr. prof. univ. dr. Nicolae Chifăr de la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sfântul Andrei Șaguna”, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu; și Pr. prof. univ. dr. Ioan-Vasile Leb de la Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. După trecerea la cele veșnice a Pr. prof. univ. dr. Adrian Gabor (1960-2017), a fost cooptat în colectivul de autori pentru elaborarea volumului de față Pr. prof. univ. dr. Gabriel-Viorel Gârdan, de la Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, specialist în domeniul diasporei ortodoxe. Așa cum se precizează în prefața volumului I de *Istoria Bisericească Universală*, publicat la Editura *Basilica* în anul 2019, colectivul de autori menționat a propus de la început ca prezentarea istoriei Bisericii Ortodoxe pe parcursul celui de-al doilea mileniu creștin să nu mai urmeze modelul de periodizare a istoriei bisericești generalizat în tradiția

manualelor ortodoxe românești, periodizare determinată de o serie de mari evenimente din istoria confesiunilor occidentale, pentru că acele evenimente nu sunt determinante pentru istoria Bisericilor Ortodoxe. De aceea, comitetul de autori menționați a propus să fie urmată o altă metodă de prezentare a materialului privind viața Bisericilor creștine pe parcursul mileniului al doilea creștin, anume în două părți, prima parte cuprinzând dezvoltarea creștinismului apusean de la 1054 până astăzi, iar cea de-a doua, dezvoltarea Bisericii Ortodoxe din secolul al XI-lea până astăzi. Astfel, în partea a doua a acestui manual, respectiv lucrarea de față, „este prezentată aparte istoria fiecăreia dintre cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale, de la 1054, respectiv de la apariția lor, până astăzi, iar în încheiere sunt prezentate diferite aspecte ale vieții bisericești din vremea noastră” (*Istoria Bisericească Universală*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2019, p. 29).

În general, istoria fiecăreia dintre cele 14 Biserici Ortodoxe Autocefale este prezentată până în prezent, pe de o parte de o manieră detaliată în tratate exhaustive, în cele mai multe cazuri publicate numai în limba națională respectivă, iar pe de altă parte prin prezentări succinte de tip enciclopedic, prin care sunt menționate doar câteva date reprezentative din viața acestor Biserici. Între aceste extreme au fost publicate, în ultimele decenii, o serie de studii aprofundate și dedicate fie unor personalități, fie unor evenimente sau epoci speciale din viața uneia sau alteia dintre Bisericile Ortodoxe locale. Constatând și faptul că în limba română nu există prezentări de sinteză ale tuturor Bisericilor Ortodoxe, autorii acestui volum propun aceste prezentări prin care este conturat profilul istoric specific al fiecăreia dintre aceste Biserici, precum și specificul relațiilor interortodoxe, ca și cel al relațiilor acestor Biserici cu celelalte tradiții creștine, din secolul al XI-lea, pentru Bisericile Ortodoxe care existau încă din mileniul întâi, iar pentru celelalte Biserici Ortodoxe de la începutul istoriei lor specifice până astăzi. Autorii acestui volum au pornit de la experiența lor didactică, pe baza căreia au considerat că în formarea generațiilor viitoare de slujitori ai Bisericii Ortodoxe Române, ca de altfel pentru orice credincios ortodox, este necesară o mai bună cunoaștere a istoriei și a situației actuale a Bisericii Ortodoxe celei Una manifestată la nivel local prin Bisericile Ortodoxe Autocefale.

Fiecare capitol din acest volum este semnat de autorul, respectiv de autorii care l-au elaborat și care poartă toată responsabilitatea legată de acel

material. Rolul coordonatorului volumului de față a fost mai ales asigurarea unității de prezentare și coerența de stil a întregii lucrări. Potrivit metodologiei adoptate pentru elaborarea acestor manuale, cu scopul de a nu îngreuna lectura materialului prezentat, s-a renunțat la folosirea unui aparat critic cu multe citate, dar acolo unde autorii au considerat că este inevitabilă citarea exactă a unui text, pe lângă citatele din Sfânta Scriptură, au indicat între paranteze, la sfârșitul citatului respectiv în ghilimele, numele autorului citat și eventual începutul lucrării citate, aceasta în cazul în care un autor este citat cu mai multe lucrări, apoi pagina sau paginile de unde a fost luat acel citat. Lucrările respective se regăsesc în bibliografia de la sfârșitul fiecărui capitol. De altfel, lista bibliografică a fiecărui capitol cuprinde în exclusivitate lucrările folosite la elaborarea capitolului respectiv, chiar dacă nu toate au fost citate în mod direct, iar aceste liste bibliografice sunt părți integrante ale fiecărui capitol, menite să evite orice suspiciune de lipsă a onestității.

La finalizarea acestui volum dedicat istoriei tuturor Bisericilor Ortodoxe dăm slavă Milostivului Dumnezeu pentru tot ajutorul Său dat nouă. Mulțumim Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, pentru încrederea pe care ne-a arătat-o și pentru binecuvântarea de a publica acest volum la Editura *Basilica* a Patriarhiei Române. În calitate de coordonator al acestui volum, mulțumesc tuturor colegilor, membri ai colectivului menționați mai sus, pentru sprijinul și contribuția lor la finalizarea lucrării de față. În același timp, mulțumesc domnului lector doctor Sebastian Nazăru de la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”, Universitatea din București, pentru întocmirea listelor finale de ierarhi și domnitori. În final, mulțumesc și domnului doctorand Alin Lupu, redactor al Editurii *Basilica* a Patriarhiei Române, pentru faptul de a fi redactat această carte cu multă atenție, contribuind astfel la evitarea unor greșeli sau a unor neconcordanțe în multitudinea de nume și date ale acestei cărți. Recomandăm acest volum tuturor studenților și studentelor, masteranzilor și doctoranzilor de la Facultățile de Teologie din cuprinsul Patriarhiei Române, precum și tuturor celor care doresc să cunoască mai bine trecutul istoric și situația actuală a Bisericilor Ortodoxe, precum și felul cum înțeleg aceste Biserici să răspundă nenumăratelor provocări cu care se confruntă ele în zbuciumata lume de astăzi.

Preot prof. univ. dr. Viorel IONIȚĂ

PREFAȚĂ

(ediția a II-a)

Manualul de *Istorie Bisericească Universală*, volumul al II-lea, partea a doua, intitulat *Situația generală a Bisericilor Ortodoxe din secolul a XI-lea până astăzi*, a apărut, cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, la Editura *Basilica* a Patriarhiei Române, la sfârșitul anului 2021. În perioada ce a urmat acestei apariții editoriale, dată fiind multitudinea de informații și, totodată, complexitatea anumitor paragrafe din cadrul lucrării, s-a simțit nevoia unei corijări a topicii și punctuației. În același timp, s-a conturat și necesitatea unei mai precise clarificări a unor termeni teologici folosiți, pentru a evita orice confuzie posibilă. Profitând de necesitatea tipăririi unui nou tiraj al acestui volum, am solicitat Preafericitului Părinte Patriarh Daniel aprobarea unei a doua ediții revizuite a acestui manual, în care să fie corectate toate lipsurile posibile din prima ediție.

Cu acest prilej, în calitate de coordonator al acestui volum, dau slavă lui Dumnezeu Celui în Treime Preamărit pentru Harul Său Dumnezeiesc revărsat asupra noastră, a întregului colectiv de autori, prin care ne-a îndrumat să putem continua această lucrare în slujba Sfintei Sale Biserici. Mulțumesc respectuos Preafericitului Părinte Patriarh Daniel pentru bunăvoința de a fi aprobat publicarea acestui volum în *Colecția Cursuri, Manuale și Compendii de Teologie Ortodoxă* de la Editura *Basilica* a Patriarhiei Române. Mulțumesc și colegilor membri ai colectivului de elaborare a acestui manual: Pr. prof. dr. Daniel Benga, Pr. prof. dr. Nicolae Chifăr, Pr. prof. dr. Ioan Vasile Leb, Pr. prof. dr. Constantin Pătuleanu, Pr. prof. dr. Gabriel-Viorel Gârdan și D-lui lect. dr. Sebastian Nazăru, pentru tot sprijinul acordat. Noi ne-am străduit să elaborăm materialele din acest volum, pe cât ne-a fost cu putință, la nivelul cercetării actuale pe plan internațional, dar nu excludem posibilitatea ca alți cercetători să aducă, pe parcurs, noi contribuții referitoare la unele aspecte din istoria zbuciumată a Bisericilor Ortodoxe de-a lungul vremii. O cunoaștere cât mai exactă și mai completă a istoriei Bisericii Ortodoxe ne încredințează de împlinirea, de-a lungul timpului, a promisiunii Mântuitorului Iisus Hristos făcută ucenicilor Săi, că „iată Eu cu voi sunt în toate zilele, până la sfârșitul veacului. Amin” (*Matei* 28, 20).

Preot prof. univ. dr. Viorel IONIȚĂ